

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΙΝ: ΑΙ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΓΓΛΙΑΣ, Η.Π.Α., ΙΑΠΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΞΙΚΟΥ*

Τοῦ κ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Ι. ΚΟΝΤΟΝΑΣΗ

Distinguished Professor τοῦ Πανεπιστημίου Oklahoma (U.S.A.) καὶ Τακτικοῦ
Κοθηγητοῦ τῆς Α.Σ.Ο.Ε.Ε.

Εἰς τὸ πρωτοποριακὸν ἄρθρον του (1) περὶ τῆς «Μεγάλης ὠθήσεως» ὁ καθηγητῆς Rosenstein Rodan ** ἔκαμε τὸ 1943 τὴν ἀρχὴν μιᾶς διαμάχης, ἣ ὁποία καὶ σήμερον μετὰ τρεῖς περίπου δεκαετίας συνεχίζεται μεταξύ τῶν ἐδικῶν ἐπὶ θεμάτων οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως (ἀναπτυξιολόγων).

Ὀλίγη μόνον ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι αἱ προτάσεις τῆς ἀπόψεως τοῦ Rodan ἔσχον σημαντικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς «ὀρθῆς» στρατηγικῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τὴν ὁποίαν θὰ ἠδύναντο νὰ ἀκολουθήσουν αἱ ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένα ἠχώρια. Ἐνῶ ἡ διαμάχη εὑρίσκετο εἰς τὸ ἀποκορύφωμά της, ἐν τούτοις, ἀντεπιχειρήματα (2) εἰς τὴν ἄποψιν τῆς «μεγάλης ὠθήσεως» καὶ τὴν σχετιζομένην πρὸς αὐτὴν ἄποψιν τῆς «ἰσορροποῦ ἀναπτύξεως» συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ ἀντιμετωπισθῇ τὸ πρόβλημα ἀπὸ καλύτεραν ὀπτικὴν γωνίαν. Οὕτω, τεινῶ νὰ εἶπω ὅτι σήμερον οἱ περισσότεροι ἐιδικοί ἐπὶ θεμάτων οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως (ἀναπτυξιολόγοι), δὲν ἀντιμετωπίζουν τὰς προτάσεις τῆς ἰσορροποῦ καὶ μὴ ἰσορροποῦ ἀναπτύξεως ὡς ἀποκλειούσας ἀλλήλους. Εἰς τὴν πραγματικότητα, εἶναι γενικῶς δεκτὸν ὅτι ἀμφότεραι αἱ ἀπόψεις στηρίζονται εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς συμπληρωματικότητος τῶν ἔργων. Εἰς τὴν πρότασιν τῆς ἰσορροποῦ ἀναπτύξεως, ὑποστηρίζεται ὅτι τὰ ὀφέλη τῆς συμπληρωματικότητος προκύπτουν ὡς ἐκ τῆς ταυτοχρόνου πραγματοποιήσεως ἐπενδύσεων εἰς περισσότερους κλάδους, ἐνῶ εἰς τὴν πρότασιν τῆς μὴ ἰσορροποῦ ἀναπτύξεως, τὰ ὀφέλη προκύπτουν διότι αἱ ἐπενδύσεις κατευθύνονται ἐσκεμμένως πρὸς ὀρισμένας βιομηχανίας - κλειδιά αἱ ὁποῖαι πιστεύεται ὅτι δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ἀπὸ μεγίστην ἀλληλοεπίδρασιν ἢ ἀλληλοσυμπληρωματικότητα. Στενῶς συνδε-

* Ἡ ἀνωτέρω ἐργασία ἀνεκοινώθη εἰς τὸ συνέθηον ἐν Ἀθήναις Συνέδριον τῶν Ἑλλήνων Ἐπιστημόνων Ἐξωτερικοῦ κατὰ μῆνα Αὐγούστου 1972.

** Αἱ βιβλιογραφικαὶ παραπομπαὶ εὑρίσκονται εἰς τὸ τέλος τοῦ ἄρθρου.

δεμένον με τὴν συζήτησιν περὶ ἰσορροποῦ καὶ μὴ ἰσορροποῦ ἀναπτύξεως εἶναι καὶ τὸ ζήτημα τοῦ ποίαν ἔμφασιν θὰ πρέπει νὰ δώσουν αἱ ἀναπτυσσόμεναι χώραι εἰς τὴν γεωργικὴν (κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν βιομηχανικὴν) πρόοδον.

Θεωρητικῶς ἡ ἰσορροπος ἀνάπτυξις καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ ταυτόχρονος πρόοδος τῆς γεωργίας καὶ τῆς βιομηχανίας εἶναι κατ' ἔξοχὴν ἐπιθυμητοὶ στόχοι.

Εἰς τὴν πρᾶξιν, ἐν τούτοις, εἶναι δυνατόν μία ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένη χώρα νὰ ἀντιμετωπίζη τοιαύτην στενότητα πόρων, ὥστε ἡ ἰσορροπος ἀνάπτυξις νὰ ἀποτελῇ ἀνώριμον ἀναπτυσιακὴν στρατηγικὴν. Δεδομένου ὅτι αἱ περισσότεραι τῶν ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένων χωρῶν χαρακτηρίζονται ἀπὸ στενότητα ἢ καὶ ἀνεπάρκειαν πόρων, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι τοῦλάχιστον κατὰ τὰ ἀρχικὰ στάδια τῆς ἀναπτύξεως, ἡ ἰσορροπος πρόοδος δυνατόν νὰ εἶναι ἀνέφικτος. Ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἡ ἐκλογή μεταξὺ γεωργικῆς καὶ βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως πρέπει νὰ βασισθῇ ἐπὶ τῶν ἰδιαιτέρων συνθηκῶν καὶ θεσμικῶν χαρακτηριστικῶν ἐκάστης χώρας. Ἀνεξαρτήτως τῆς ἐκλογῆς πάντως ἔν εἶναι βέβαιον, ὅτι ἡ γεωργία δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παραμεληθῇ. Βαδίζοντες ἔν βῆμα περαιτέρω, ὠρισμένοι εἰδικοί ὑποστηρίζουν ⁽³⁾ ὅτι ἡ διαρκῶς αὐξανόμενη παραγωγικότης εἰς τὴν γεωργίαν, ἀποτελεῖ ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν διὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἐκβιομηχάνισιν. Κατὰ τοὺς εἰδικούς τούτους ἡ ὑψηλῆς παραγωγικότητος γεωργία συνεισφέρει ἐν περιλήψει τὰ κατωτέρω :

1. Τρόφιμα διὰ τὸν αὐξανόμενον ἀστικὸν πληθυσμὸν.
2. Ξένον συνάλλαγμα ἐκ γεωργικῶν ἐξαγωγῶν.
3. Ἐξοικονόμησιν ξένου συναλλάγματος ἔνεκα ὑποκαταστάσεως εἰσαγωγῶν ἀγροτικῶν προϊόντων.
4. Ἀποταμιεύσεις πρὸς τὸν ἀστικὸν τομέα καὶ φορολογικὰ ἔσοδα εἰς τὴν Κυβέρνησιν πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς ὑποδομῆς ἔνεκα τῶν αὐξανόμενων ἀγροτικῶν εἰσοδημάτων.
5. Ἡδξημένην ζήτησιν διὰ βιομηχανικὰ προϊόντα ἔνεκα τῶν αὐξανόμενων ἀγροτικῶν εἰσοδημάτων.
6. Ἐργατικὸν δυναμικὸν ἀποδεσμευόμενον ἐκ τῆς γεωργίας καὶ διατιθέμενον εἰς τὸν βιομηχανικὸν τομέα ὡς ἀποτέλεσμα τῆς αὐξανόμενης παραγωγικότητος εἰς τὴν Γεωργίαν.

Οἱ ἐκφραζόμενοι ὑπὲρ τῆς γεωργίας κατὰ τὰ ἀρχικὰ στάδια τῆς ἀναπτύξεως βασίζονται προσθέτως καὶ ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ἡ ἀγροτικὴ πρόοδος ἀπαιτεῖ ἐν γένει ὀλιγώτερα κεφάλαια ἀπὸ τὴν βιομηχανικὴν. Καὶ τοῦτο εἰς μίαν χώραν μὲ σπάνιν κεφαλαίου πρέπει νὰ ἀποτελῇ σημαντικὸν παράγοντα. Ἐν τέλει, τὰ ἀνωτέρω δυνατόν νὰ ἐξαρτῶνται ἐκ μιᾶς «καταλλήλου» πολιτικῆς ἐπὶ τῆς κυριότητος τῆς γῆς. Καὶ πράγματι, ὠρισμένα προγράμματα ἀναπτύξεως κατέστησαν τὴν ἀγροτικὴν μεταρρύθμισιν ἀκρογωνιαῖον λίθον τῶν. Τοιοῦτον πρόγραμμα π.χ. εἶναι ἡ Συμμαχία διὰ τὴν πρόοδον τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς. Τὸ βασικὸν ἐρώτημα ἀναφέρεται εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς «ὀρθῆς» πολιτικῆς ἐπὶ τῆς κυριότητος τῆς γῆς. Πῶς καὶ μὲ ποῖα κριτήρια θὰ ἀπαντηθῇ τὸ ἐρώτημα τοῦτο; Ποία θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀπάντησις σχετικῶς μὲ τὸ μέγεθος τῶν κλήρων; Θὰ πρέπει νὰ εἶναι μεγάλου, μεσαίου ἢ μικροῦ μεγέθους; Εἶναι

πραγματοποιησιμοι αἱ οἰκονομίαι μεγέθους εἰς τὸν ἀγροτικὸν τομέα τῶν ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένων χωρῶν ; Τὰ ἐρωτήματα αὐτά, ὡς ἐπίσης καὶ ὁ ἀκριβὴς προσδιορισμὸς τῆς συνεισφορᾶς τῆς γεωργίας, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπαντηθοῦν a priori.

Διὰ νὰ λάβωμεν μίαν σαφῆ εἰκόνα τοῦ ρόλου τὸν ὁποῖον ἔπαιξεν ἡ γεωργία κατὰ τὰς πρώτας ἀναπτυσιακὰς προσπαθείας ὀρισμένων ἐκβιομηχανηθέντων χωρῶν θὰ ἐξετάσωμεν ἐν συντομίᾳ τὰς περιπτώσεις τῆς Ἀγγλίας, Η.Π.Α., Ἰαπωνίας καὶ Μεξικοῦ. Ἴσως ἡ ἀνάλυσις τῶν σχετικῶν δεδομένων ἀποκαλύψῃ ὁμοιότητας αἱ ὁποῖαι θὰ ἐπιτρέπουσιν ὀρισμένας γενικεύσεις ἀναφορικῶς πρὸς τὴν συμβολὴν τῶν γεωργίας εἰς τὴν βιομηχανικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν.

Ἀγγλία

Μερικοὶ εἰδικοὶ θεωροῦν τὴν ἐμπειρίαν ἐκ τοῦ ρόλου τῆς γεωργίας εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Ἀγγλίας ὡς ἔχουσιν ὀλίγην σημασίαν διὰ τὰς σήμερον ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένας χώρας. Καὶ τοῦτο διὰ διαφόρους λόγους. Μεταξὺ αὐτῶν ἀναφέρεται ὅτι αἱ μεταβολαὶ εἰς τὴν τεχνικὴν καὶ τὴν ὀργάνωσιν τῆς γεωργίας ἐξετάθησαν εἰς ἓν μακρὸν χρονικὸν διάστημα ἀρχίσασαι πρὸ τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως καὶ συνεχισθεῖσαι παραλλήλως πρὸς αὐτήν. Ὁ καθηγητὴς Κuznets ὑπολογίζει ὅτι μόνον 60 τοῖς ἑκατὸν τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ τῆς Βρετανίας ἀπησχολεῖτο εἰς τὴν γεωργίαν κατὰ τὸν δέκατον ἔβδομον αἰῶνα (4). Καὶ τὸ 1811 τὸ ἓν τρίτον περίπου τῆς ἐργατικῆς δυνάμεως ἐξηκολούθει νὰ ἀσχολῆται μὲ τὴν γεωργίαν, τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν δασῶν καὶ τὴν ἀλιείαν (5). Ἐτι περαιτέρω, ἐὰν θέλωμεν νὰ ὀμιλήσωμεν περὶ πραγματοποιήσεως ἢ ἔλλειψεως δραματικῶν μεταβολῶν εἰς τὴν τεχνικὴν, δυνάμεθα ἀνατρέχοντες εἰς τὰ ἱστορικὰ δεδομένα, νὰ ἴδωμεν ὅτι αἱ ἀγροτικαὶ μεταβολαὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν χρονολογοῦνται ἤδη ἀπὸ τοῦ μεσαίωου. Ἐπὶ παραδείγματι μὲ τὴν παρακμὴν τοῦ τιμαριωτικοῦ (manorial) συστήματος ἤρχισεν ἡ ἐξειδίκευσις καθὼς καὶ ὁ πρὸς τὴν ἀγορὰν προσανατολισμὸς τῆς γεωργίας. Διάφοροι πολιτικο-κοινωνικο-οικονομικαὶ δυνάμεις συνετέλεσαν εἰς τὴν μεταβολὴν αὐτήν. Μεταξὺ αὐτῶν ἦσαν ἡ ἐξαγορὰ τῆς ἐργασίας τῶν ἀγροτῶν, ἡ ἐκ νέου ἀνακάλυψις τοῦ χρήματος, ἡ ἐξέγερσις τῶν ἀγροτῶν, ἡ ἐμφάνισις τῆς ἐννοίας τοῦ ἔθνους-κράτους καὶ ἡ ἐπιδημία τῆς πανώλους. Ἴσως δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι αἱ ἀγροτικαὶ μεταβολαὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἔλαβον χώραν εἰς δύο διακεκριμένας περιόδους. Ἡ πρώτη, ἀντιπροσωπεύουσα βαθμιαίας μεταβολάς, ἤρχισε περὶ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου τετάρτου καὶ ἐξετάθη μέχρι τῶν μέσων τοῦ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνος. Ἡ δευτέρα, περιλαμβάνουσα περισσότερον δραματικὰς μεταβολάς ἤρχισε περὶ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνος καὶ συνεχίσθη ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν βιομηχανικὴν ἐπανάστασιν τῆς Ἀγγλίας κατὰ ἓν σημαντικὸν μέρος τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος. Ἡ δευτέρα περίοδος κυρίως μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ. Δύναται αὕτη νὰ θεωρηθῇ ὡς δεῖγμα ἰσορροποῦ ἀναπτύξεως.

Ἀναφορικῶς πρὸς τὴν δευτέραν περίοδον, ἡ ὁποία συχνὰ ἀποκαλεῖται

γεωργική ἐπανάστασις τῆς Βρετανίας, σημαντικαὶ μεταβολαὶ τεχνικῆς δὲν πραγματοποιοῦνται μέχρι τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ συστήματος ἀμειψισπορᾶς τοῦ Turnip Townshend κατὰ τὸν δέκατον ἑβδομον αἰῶνα. Ἡ πλήρης ἐνσωμάτωσις τῶν κονδύλων ἢ γογγυλίων (turnips) εἰς τὴν ἀμειψισπορὰν τῶν καλλιεργείων ὑπεστηρίχθη περαιτέρω ὑπὸ τοῦ Coke τοῦ Holkam καὶ τοιοῦτοτρόπως ἰδρύθη τὸ ἀποκλιθὲν σύστημα τοῦ Norfolk. Ἄλλαι μεταβολαὶ πραγματοποιηθεῖσαι κατὰ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα εἶναι ὁ μηχανικὸς σκαπτήρ τοῦ Jethro Tull, τὸ ὄλοσιδηροῦν ἄροτρον καὶ οἱ νεωτερισμοὶ τοῦ Bakewell εἰς τὴν κτηνοτροφίαν. Αἱ γεωργικαὶ δημοσιεύσεις τοῦ Arthur Young κηρύττουσαι νεωτερισμούς καὶ μεταβολὰς εἰς τὴν γεωργίαν ἀποτελοῦν ὁπωσδήποτε μίαν ἀκόμη σημαντικὴν ἐξέλιξιν. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι σημαντικὸς ἀριθμὸς τῶν ὡς ἄνω μεταβολῶν, ὡς π.χ. ἡ χρῆσις γεωργικῶν ἐργαλείων, ἐβασίζετο εἰς τὴν ὑπαρξίν γεωργικῶν κλήρων μεγάλου μεγέθους. Αἱ ἀυξανόμεναι τιμαὶ τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων καθίστων τὴν ἀπασχόλησιν εἰς τὴν γεωργίαν ἐλκυστικὴν καὶ τὰς μεγάλου μεγέθους ἐκμεταλλεύσεις ἐπικερδεις καὶ εὐνοϊκὰς διὰ τοὺς γαιοκτῆμονας. Ἡ Βρετανικὴ Κυβέρνησις ἀντέδρασε θετικῶς εἰς τὴν προτίμησιν ταύτην διὰ μεγάλα κτήματα διὰ τῆς ψηφίσεως μιᾶς σειρᾶς ρυθμίσεων αἱ ὁποῖαι προήγαγον τὰς περιφράξεις. Αἱ κοινοβουλευτικῶς ρυθμιζόμεναι περιφράξεις παρουσιάζονται ὡς ἡ κορυφωσις μιᾶς διαδικασίας ἀναδαμοῦ, ἐγγειοβελτιωτικῶν ἔργων καὶ περιφράξεως τῶν γαιῶν εἰς ἰδιαίτερα τεμάχια, ἢ ὅποια εἶχεν ἀρχίσει ἀρκετὰ παλαιότερον⁽⁶⁾.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι αἱ περιφράξεις αἱ ὁποῖαι συνεχίσθησαν εἰς Ἄγγλιαν ἐπὶ ὄρισμένον χρόνον προεκάλεσαν κοινωνικὴν διάρρηξιν καὶ ἀναταραχὴν. Μολονότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπολογίσωμεν ποσοτικῶς τὸ ἀποτέλεσμα τὸ ὁποῖον ἔσχον αἱ περιφράξεις ὡς πρὸς τὴν ἐκτόπισιν ἀγροτῶν, ὁ καθηγητὴς Clough⁽⁷⁾ ὑπολογίζει ὅτι μία καλὴ προσέγγισις διὰ τὰς περιφραγμένας γαίας θὰ ἦτο 14 ἑκατομμύρια acres ἢ ἕν τέταρτον τῆς συνολικῆς ὑδρευομένης γῆς εἰς τὴν Ἄγγλιαν. Ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι τὸ 1873, 2.250 ἄνθρωποι κατεῖχον τὸ ἡμισυ τῆς Βρετανικῆς γῆς⁽⁸⁾. Βεβαίως αἱ περιφράξεις δὲν περιώρισαν ὁλοσχερῶς τὸν μικρὸν καλλιεργητὴν. Πλὴν καθ' ἦν ἕκτασιν οἱ περισσότεροι ἰδιοκτῆται τῆς γῆς ἐνοικίαζον τὴν γῆν τῶν, ἢ προκύπτουσα κινήσις πρὸς τὴν ἐνοποίησιν τῶν ἀγροτεμαχίων (ἐπιταχυνθεῖσα ὑπὸ τῶν περιφράξεων) κατέστησε τὴν ἐνοικίασιν πλέον σημαντικὴν. Καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις αἱ ἀνωτέρω σημειωθεῖσαι ὀργανωτικαὶ μεταβολαὶ καὶ αἱ μεταβολαὶ τῆς τεχνικῆς ἔσχον εὐνοϊκὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς παραγωγικότητος καὶ τοῦ προϊόντος εἰς τὸν ἀγροτικὸν τομέα.

Στρέφοντας τώρα τὴν προσοχὴν εἰς τὴν συμβολὴν τῆς γεωργίας εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τῆς Βρετανίας εὐρίσκομεν τὰ ἀκόλουθα :

1) Αἱ ὑπάρχουσαι ἐνδείξεις ὑποδεικνύουν ὅτι τὸ ἠῤῥημένον ἀγροτικὸν προϊόν συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἀντιμετωπισθοῦν αἱ ἀνάγκαι τῆς χώρας εἰς τροφίμα ἀπὸ τὰ μέσα περίπου τοῦ δεκάτου ἑβδόμου μέχρι τῶν μέσων τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος. Πράγματι, μέχρι τοῦ 1760 ἡ Βρετανία ἦτο ἐξαγωγεὺς σιτηρῶν⁽⁹⁾. Τοῦτο ἀπετέλεσε σημαντικὴν ἐπίτευξιν, ἰδιαίτερώς μάλιστα ἐὰν ληφθοῦν ὑπ'

ὄψιν αἱ αὐξανόμεναι πληθυσμιακαὶ πιέσεις καὶ ἡ ἀρνητικὴ ἐπίδρασις τῶν Ναπολεοντίων Πολέμων ἐπὶ τῆς οἰκονομίας.

2) Τὸ ἐρώτημα ἐὰν ἡ κίνησις ὑπὲρ τῶν περιφράξεων ἀπέδιδε μεγάλας ποσότητας ἐργατικῶν χειρῶν πρὸς ἀπασχόλησιν εἰς τὸν βιομηχανικὸν τομέα δὲν δύναται νὰ ἀπαντηθῇ μὲ πλήρη σαφήνειαν. Τὸ γεγονὸς ὅτι περιεφράχθησαν μεγάλαι ἐκτάσεις γῆς θὰ ὑπεστήριζε τὸ γενικὸν συμπέρασμα ὅτι μεγάλαι ποσότητες ἀπομακρυνθεισῶν ἐργατικῶν χειρῶν θὰ ἦσαν διαθέσιμοι διὰ τὴν βιομηχανίαν. Ὁ καθηγητὴς Chambers ἀμφισβητεῖ τὴν ἄποψιν ταύτην.

«... οἱ ἐργάται συνέχισαν νὰ παραμένουν εἰς τὴν γῆν εἰς αὐξανόμενους ἀριθμοὺς εἰς τὰς περισσοτέρας περιοχάς μέχρι τῆς δεκαετίας τοῦ 1830 καὶ εἰς ὀρισμένα μέρη μέχρι τοῦ 1840, ὅτε αἱ βελτιωθείσαι ἀγροτικαὶ τεχνικαὶ μέθοδοι καὶ αἱ σιδηροδρομικαὶ μεταφοραὶ ἐπρόφθασαν τὴν ἐξέλιξιν τῆς νέας γεωργικῆς πρακτικῆς. Τότε μόνον ἤρχισεν ἡ πραγματικὴ ἐξοδος ἀπὸ τὴν ὑπαιθρον⁽¹⁰⁾».

Ὁ Chambers ἐπίσης ὑποστηρίζει ὅτι οἱ ἀγροεργάται δὲν ἐπέδιωκαν τὴν ἀπορρόφησίν των εἰς τὴν βιομηχανίαν καὶ ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν πρώτων ἀγροτικῶν μεταβολῶν, ἐξαιρέσει τῶν ἀλωνιστικῶν μηχανῶν, ἦσαν ἐντάσεως ἐργασίας. Σημαντικαὶ ποσότητες ἐργασίας ἐχρειάζοντο ἐπίσης διὰ ἐγγειοβελτιωτικὰ ἔργα ὑποδομῆς, ὡς π.χ. τὰ ἐγγειοβελτιωτικὰ ἔργα καὶ ἡ κατασκευὴ δρόμων. Ὁ Chambers εἶναι ἐπίσης τῆς γνώμης ὅτι ἡ αὐξήσις τοῦ πληθυσμοῦ θὰ πρέπει νὰ θεωρῆται περισσότερο σημαντικὴ πηγὴ προσφορᾶς ἐργασίας ἀπὸ ὅσον τὴν θεωροῦν ἄλλοι μελετηταὶ τῆς βρετανικῆς ἱστορίας. Ἀσφαλῶς δὲν ἀρνεῖται τὴν πιθανότητα ὅτι αἱ περιφράξεις ἐπετάχυναν τὴν κίνησιν τῶν ἐργατῶν ἀπὸ τὴν ὑπαιθρον εἰς τὴν πόλιν. Ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον πραγματικῶς ἀντιτίθεται εἶναι ἡ ἔρμηνεία ὅτι αἱ περιφράξεις ἀπετέλεσαν αὐτόματον «προσφορὰν βιομηχανικῶν χειρῶν δημιουργηθεῖσαν θεσμικῶς»⁽¹¹⁾.

3) Δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχῃ διαθέσιμος ἐργασία τις καθιερούσα κατὰ τρόπον ὀριστικὸν κάποιον δεσμὸν μεταξὺ τῶν ἀγροτικῶν εἰσοδημάτων καὶ τῆς ζητήσεως βιομηχανικῶν προϊόντων. Μία εὐλογοφανὴς ἄποψις εἶναι ἡ προσφερομένη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ John⁽¹²⁾. Οὗτος ὑποστηρίζει ὅτι αἱ χαμηλότεραι τιμαὶ τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος ἐσήμεινεν αὐξήσιν τοῦ πραγματικοῦ εἰσοδήματος τῶν καταναλωτῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐνίσχυσε τὰς δυνατότητας ἀγορᾶς βιομηχανικῶν προϊόντων. Ἐπίσης ὅτι ὑψηλὴ ὀριακὴ ροπὴ πρὸς κατανάλωσιν καὶ ὑψηλότερα εἰσοδήματα τῶν μαζῶν τοῦ ἀγροτικοῦ δυναμικοῦ συνέβαλον εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς ζητήσεως διὰ βιομηχανικά προϊόντα⁽¹³⁾. Δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ γεωργία μᾶλλον ἐβοήθησεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς διὰ βιομηχανικά προϊόντα.

4) Σχετικῶς πρὸς τὸν σχηματισμὸν κεφαλαίου, φαίνεται ὅτι ἡ συμβολὴ τῆς γεωργίας ὑπῆρξεν ἐν γένει θετικὴ. Κατὰ τὰς ἀρχάς τῆς περιόδου, οἱ γαιοκτήμονες συνεισέφερον κεφάλαιον καὶ ἐπιχειρηματικὸν ταλέντον πρὸς δημιουργίαν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων. Μετέπειτα, ἡ συμβολὴ τῆς γεωργίας εἰς τὸν σχηματισμὸν κεφαλαίου περιορίσθη εἰς τὴν οἰκοδόμησιν τῆς ἀστικῆς ὑποδο-

μῆς, ὡς π.χ. αἱ συγκοινωνίαι. Καθ' ὅσον αἱ βελτιώσεις τῶν ἀγροτικῶν συγκοινωνιῶν συνέβαλον εἰς τὴν ἐνοποίησην τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς, δύναται νὰ υποστηριχθῇ ὅτι ἡ βιομηχανία ἐποφελήθη ἐπίσης καὶ ἐξ αὐτοῦ.

Αἱ Ἠνωμένοι Πολιτεῖαι τῆς Ἀμερικῆς

Ὑπολογίζεται ὅτι τὸ 1799 ἡ γεωργία παρήγαγε 40 τοῖς ἑκατὸν καὶ ἡ βιομηχανία 5 τοῖς ἑκατὸν τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος. Τὸ 1860 ἡ συμμετοχὴ εἰς τὸ ἐθνικὸν εἰσόδημα ἦτο 31 καὶ 12 τοῖς ἑκατὸν ἀντιστοίχως (14). Παρὰ τὴν διαρθρωτικὴν ταύτην μεταβολὴν θὰ πρέπει νὰ υπογραμμισθῇ ὅτι ὁ ρόλος τῆς γεωργίας ἐξηκολούθησε νὰ εἶναι λίαν σημαντικὸς καθ' ὅλοκληρον τὴν περίοδον 1785 — 1865.

Ἐνα ἀπὸ τὰ μοναδικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀμερικανικῆς γεωργίας ἦτο ἡ διαθεσιμότης τεραστίων ἐκτάσεων μὴ κατειλημμένης γῆς. Τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο τῆς Ἀμερικῆς κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς ἱστορίας της ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς τὴν κίνησιν πρὸς τὴν Δύσιν, ἐπέτρεψε τὴν κερδοσκοπίαν εἰς τὴν γῆν καὶ συνέβαλεν εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ «Ἀμερικανοῦ τῶν συνόρων», κατὰ τὸν Turner. Ἐπίσης ἡ ἐκτατικὴ φύσις τῆς ἀμερικανικῆς γεωργικῆς ἀναπτύξεως ὡς καὶ τὰ κυβερνητικὰ μέτρα τὰ ἀφορῶντα τὴν γῆν δύναται νὰ ἐρμηνευθοῦν ὡς ἐκ τῆς διαθεσιμότητος μεγάλων ἐκτάσεων γῆς. Ἀνασκοποῦντες ὀρισμένας ἐκ τῶν σημαντικῶν ἀγροτικῶν μεταβολῶν τῆς περιόδου 1785 — 1865 δὲν θὰ πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς ὁμοιογενεῖς τὴν Βόρειον καὶ Νότιον γεωργίαν ἀλλὰ νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰς διαφορὰς αἱ ὁποῖαι ὑφίσταντο μεταξὺ αὐτῶν. Βασικῶς εἰς τὸν Βορρᾶν ἐκυριάρχησαν οἱ μεσαίου μεγέθους γεωργικοὶ κληροί. Εἰς τὸν Νότον τὸ σύστημα τῶν φυτειῶν βασιζόμενον εἰς τὴν ἐργασίαν τῶν δούλων, ὑπηγόρευσε τὸν χαρακτήρα τῆς γεωργικῆς ἀναπτύξεως. Εἰς τὸν Νότον, οὐδεμία σημαντικὴ τεχνολογικὴ ἐξέλιξις ἔλαβε χώραν πλὴν τῆς ἐκκοκιστικῆς μηχανῆς τοῦ Eli Whitney. Ὁ Βορρᾶς, ἐν τούτοις, ἦτο ὁ τόπος ὅπου ἔλαβε χώραν ἡ μηχανοποίησις τῆς γεωργίας διότι ἡ ἀστικοποίησις ἐκεῖ ἐνίσχυσε τὴν ζήτησιν ἀγροτικῶν προϊόντων καὶ κατέστησεν ἀναγκαίαν τὴν αὐξήσιν τῆς παραγωγικότητος. Πολλοὶ ἀνακαλύψεις ὡς τὸ σιδηροῦν ἄροτρον τοῦ John Deere 1837 καὶ ἡ θεριστικὴ μηχανὴ τοῦ Cyrus McCormick τὸ 1831 ἐχαρακτήριζον τὴν Βόρειον γεωργίαν. Μέχρι τὸ 1860 γεωργικαὶ μηχαναὶ ὡς ὁ καλλιεργητής (cultivator) τὸ χαλύβδινον ἄροτρον, ὁ κύλινδρος (roller), τὰ μηχανήματα συγκομιδῆς (reaper, mower), ὁ ἐμφυτευτὴς σπόρων (seed planter), ὁ σπορεὺς (sower), ἡ ἀλωνιστικὴ μηχανή, ὁ ἀποφλοιωτὴς ἀραβοσίτου (corn-cheller), τὸ βωλοκόπιον ἢ δισκοσβάρνα (harrow) ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς πολλοὺς ἀλλὰ ὄχι ἀναγκαίως καὶ εἰς ὅλους τοὺς ἀγροὺς τοῦ Βορρᾶ. Ἡ σημαντικὸν ποσοῦ ἐπένδυσις κεφαλαίου ἢ ἀπαιτουμένη διὰ τὴν παροχὴν ἐνὸς συνόλου γεωργικῶν ἐργαλείων καὶ ἡ ἔλλειψις ἐπαρκῶν κεφαλαίων ἡ χαρακτηριστικὰ τὸν μικρὸν κτηματίαν, ἐπεβράδυνον τὴν πλήρη μηχανοποίησιν τῶν ἀγρῶν πρὸ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου. Πάντως πολλοὶ ἀγροὶ οἱ ὁποῖοι ἐμχανοποιήθησαν ἐγνώρισαν οὐσιώδεις αὐξήσεις τῆς παραγωγικότητος. Ὑπολογίζε-

ται ὅτι εἰς ἄνθρωπος χρησιμοποιοῦν δύο ἵππους καὶ τὰς διαθεσίμους τὸ 1860 μηχανὰς ἠδύνατο νὰ παράγῃ δέκα φορές περισσότερον ἀπ' ὅ,τι ἐργαζόμενος διὰ τῶν χειρῶν του (15). Εἰς ἕτερος ὑπολογισμὸς (16) δεικνύει ὅτι ἐργασία μιᾶς ἡμέρας ἀπέδιδε τρία ἕως τέσσαρα bushels σίτου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος. Τὸ 1860 ἀπέδιδε διπλασίαν ποσότητα. Θὰ πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι εἰς τὸν Βορρᾶν ὕφιστατο μεγάλη ποικιλία καλλιιεργειῶν. Μεταξὺ αὐτῶν ὁ ἀραβόσιτος ἦτο τὸ σπουδαιότερον. Τὰ κυριώτερα προϊόντα τοῦ Νότου ἦσαν ὁ βάμβαξ καὶ ὁ καπνός. Ἐν ἕτερον σημεῖον τὸ ὅποιον θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθῇ εἶναι ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν πρὸ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου ἡ ἀμειψισπορά, μέθοδοι προστασίας ἐδαφῶν καὶ νέαι μέθοδοι κτηνοτροφίας δὲν ἐχρησιμοποιοῦντο ἀπὸ τὸν μέσον Ἀμερικανὸν ἀγρότην.

Ἄς ἀναφέρωμεν τώρα ἐν περιλήψει τὴν συμβολὴν τῆς ἀμερικανικῆς γεωργίας κατὰ τὰ πρῶτα στάδια, 1785 — 1865, τῆς ἀναπτύξεως τῆς οἰκονομίας τῶν Η.Π.Α.

1. Αἱ ἠῤῥημέναι ἐκτάσεις καλλιεργουμένης γῆς καὶ ἡ ἠῤῥημένη παραγωγικότης εἰς τὴν γεωργίαν συνετέλεσαν, ὥστε νὰ ἀντιμετωπισθοῦν αἱ ἀνάγκαι εἰς τροφήν καὶ πρώτας ὕλας τοῦ ἠῤῥημένου ἀστικοῦ πληθυσμοῦ. Ὑπολογίζεται (17) ὅτι τὸ 1790, 94 τοῖς ἑκατὸν τοῦ πληθυσμοῦ τῶν Η.Π.Α. ἦτο ἀγροτικὸς πληθυσμὸς. Τὸ 1860, 48 τοῖς ἑκατὸν εὐρίσκετο εἰσέτι εἰς τοὺς ἀγρούς. Ὁ συνολικὸς πληθυσμὸς τῶν Η.Π.Α. ἦτο περὶ τὰ 4 ἑκατομμύρια κατὰ τὸ 1790 καὶ περὶ τὰ 31 ἑκατομμύρια τὸ 1860. Τὰ ἀνωτέρω δεδομένα ὑποδηλοῦν ὅτι ἡ ἠῤῥημένη γεωργικὴ παραγωγικότης καὶ ἡ ταχεῖα αὐξήσις τοῦ πληθυσμοῦ συνέβαλον εἰς τὴν βαθμιαίαν δημιουργίαν ἐνὸς μεγάλου ἀποθέματος βιομηχανικοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ.

2. Ἡ ἠῤῥημένη γεωργικὴ παραγωγικότης καὶ τὸ ἠῤῥημένον ἀγροτικὸν προϊόν, ὄχι μόνον ἀντεπεξῆλθον εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ ἐσωτερικῶς αὐξανόμενου ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, ἀλλὰ ἐπίσης ἀπετέλεσαν σημαντικὴν πηγὴν ξένου συναλλαγματος δι' ἐξαγωγῶν ὀλονὲν μεγαλυτέρων ποσοτήτων γεωργικῶν προϊόντων. Τὰ κυριώτερα ἐξαγωγικὰ προϊόντα ἦσαν ὁ βάμβαξ, ὁ σίτος καὶ ὁ καπνός.

3. Ἐν τῶν πλέον ἐνδιαφερόντων καὶ ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως ἀποφασιστικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς πρώτης ἀμερικανικῆς ἀναπτύξεως ἦτο ἡ κίνησις πρὸς τὴν Δύσιν. Ἡ ἀπεραντοσύνη τοῦ χώρου τῆς ἀμερικανικῆς γῆς καὶ ὁ πλοῦτος τῶν πόρων τὸν ὅποιον συνεπάγεται, ἐξηγοῦν κατὰ μέγα μέρος τὴν ἱστορίαν τῆς προβιομηχανικῆς ἐποχῆς τοῦ νεαροῦ ἀμερικανικοῦ ἔθνους. Βασίζομένη εἰς τὸ βαθμηδὸν βελτιούμενον δίκτυον συγκοινωνιῶν, ἀρχῆς γενομένης μὲ τὸ Erie Canal τὸ 1825 καὶ τὴν κατασκευὴν τῶν σιδηροδρόμων στίς δεκαετίες τοῦ 1840 καὶ 1850, ἡ κίνησις πρὸς τὴν Δύσιν ἔφθασεν εἰς τὸν Εἰρηνικὸν τὸ 1860. Ἄλλοι λόγοι οἱ ὅποιοι ἔκαμον τὴν ἐξάπλωσιν πρὸς τὴν Δύσιν μίαν ἐπιτυχῆ ἔκβασιν ἦσαν ὁ ταχέως αὐξανόμενος πληθυσμὸς καὶ ἡ κυβερνητικὴ πολιτικὴ σχετικῶς πρὸς τὴν γῆν.

Κατὰ τὸν καθηγητὴν Frederick Jackson Turner (18) ἡ ὑπαρξίς ἀπομακρυνόμενων δυτικῶν συνόρων, βοηθεῖ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Ἀμερικανοῦ τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος. Αἱ ὀλονὲν αὐξανόμεναι ἐκτάσεις διαθεσί-

μου γῆς τὸν ὄθουν ὅπως μὴ χρησιμοποιῆ καλλιεργητικὰς μεθόδους ἐντάσεως ἐδάφους. Ἡ ἀπασχόλησις του διὰ τὴν ἐπιβίωσιν καὶ διὰ τὴν συσσώρευσιν πλοῦτου τὸν ἔκαμον νὰ ἀντιτίθεται εἰς τὸν κυβερνητικὸν ἔλεγχον καὶ νὰ εἶναι ἀτομιστῆς ἔχων ὡς προσανατολισμὸν τὸ ἀτομικὸν συμφέρον. Καθὼς μετεκινεῖτο ὄλονεν καὶ περισσότερον πρὸς τὴν δύσιν ἀπεμακρύνετο ἀπὸ τὰς Εὐρωπαϊκὰς ἐπιρροὰς καὶ περιεφρόνει τὰς παλαιὰς ἰδέας καὶ τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν (19).

Πιεζομένη νὰ ἐξασφαλίσῃ κατοχὴν καὶ παραγωγικὴν χρησιμοποίησιν τῆς γῆς ἡ κυβέρνησις κατέφυγεν εἰς διαφόρους μεθόδους καὶ κίνητρα. Ἀρχῆς γενομένης τὸ 1785 ὅτε τὸ Κογκρέσον τῶν Η.Π. ἐψήφισε τὸν πρῶτον νόμον τὸν ἀναφερόμενον εἰς τὴν γῆν δηλαδὴ τὴν Ordinance Act καὶ μέχρι τοῦ 1862 ὅτε ἐψηφίσθη ἡ Homestead Act, μεγάλαι ποσότητες γῆς ἐπωλήθησαν ἢ ἐδόθησαν ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως. Κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους ἡ διάθεσις τῆς γῆς σαφῶς εὐνοοῦσε τοὺς κερδοσκόπους διότι ἠδύνατό τις νὰ ἀγοράσῃ γῆν μόνον εἰς τεμάχια 640 acres πρὸς \$ 1 τὸ acre. Οἱ μικροὶ ἀγρόται δὲν διέθετον ἀρκετὰ κεφάλαια διὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν αὐτὴν τὴν ἀπαίτησιν. Βαθμιαίως υἰοθετήθη περισσότερον φιλελεύθερος πολιτικὴ πρὸς τὴν γῆν, ἡ ὁποία ἐκορυφώθη μὲ τὴν ψήφισιν τῆς Homestead Act τὸ 1862, ἡ ὁποία κατέστησε δυνατὴν τὴν ἀγορὰν γῆς εἰς τεμάχια 80 acres ἀνὰ \$ 1,25 κατὰ acre ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ὁ ἀγοραστῆς θὰ διέμενε εἰς τὴν γῆν τοῦλάχιστον 5 χρόνια.

Προσθέτως πρὸς τὰς τεραστίας ποσότητας γῆς τὰς ὁποίας ἐπώλησεν εἰς τοὺς ἀποίκους καὶ τοὺς κερδοσκόπους, ἡ κυβέρνησις ἔκαμε μεγάλας δωρεὰς γῆς εἰς τοὺς σιδηροδρόμους καὶ τὰς πολιτείας. Καὶ τοῦτο εἰς μὲν τοὺς σιδηροδρόμους διὰ νὰ εὐκολύνῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν, εἰς δὲ τὰς πολιτείας διὰ νὰ προκαλέσῃ τὴν ἀνάπτυξιν ἀγροτικῶν κολλεγιῶν. Εἰς ἕτερος παράγων εἰς τὰς πωλήσεις γῆς ἦτο ἡ διάθεσις κεφαλαίων ὑπὸ τῆς ὁμοσπονδιακῆς κυβερνήσεως εἰς τὰς πολιτείας διὰ νὰ πραγματοποιήσουν ἐσωτερικὰς βελτιώσεις ὡς π.χ. ἡ κατασκευὴ καναλιῶν. Τὸ 1836 τὸ Κογκρέσον τῶν Η.Π. ἐψήφισε τὴν καλουμένην Deposit Act, ἡ ὁποία ἐρρῦθμιζεν ὅτι τὰ ὁμοσπονδιακὰ κεφάλαια, τὰ ἀποκτηθέντα ἐκ τῶν πωλήσεων γῆς θὰ διενέμοντο εἰς τὰς πολιτείας δι' ἐκτέλεσιν ἔργων ἀναπτύξεως τῆς ὑποδομῆς.

Ἐν ἕτερον χαρακτηριστικὸν τῆς ἀναπτύξεως τῆς Δύσεως ἦτο ὅτι προσῆλκυσεν ἐπενδυτικὰ κεφάλαια ἀπὸ τὰς Ἀνατολικὰς Η.Π.Α. καὶ ἀπὸ τὴν Εὐρώπην.

Ἐν τέλει ἡ ἐξάπλωσις πρὸς τὴν Δύσιν (βοηθηθεῖσα ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν σιδηροδρόμων) ἐσήμεινε μίαν μεγάλην ἀγορὰν. Ἡ μεγέθυνσις τῆς ἀμερικανικῆς ἀγορᾶς ἀπετέλεσεν ἓνα ἀποφασιστικὸν παράγοντα εἰς τὴν προσανατολιζομένην πρὸς μαζικὴν παραγωγὴν ταχεῖαν βιομηχανικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀμερικανικῆς οἰκονομίας κατὰ τὴν περίοδον μετὰ τὸ 1865.

Ἰαπωνία

Ἡ ἀνάπτυξις τῆς γεωργίας εἰς τὴν Ἰαπωνίαν καὶ ἡ συμβολὴ ταύτης εἰς τὴν ἐκβιομηχάνισιν τῆς Ἰαπωνίας ἀναφέρονται συχνὰ ὡς παράδειγμα πρὸς μίμησιν διὰ τὰς ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένας χώρας.

Μολονότι ή Nakamura (20) άμφισβητεί την όρθότητα της άπόψεως ότι ή ηύξημένη γεωργική παραγωγικότης άπετέλεσε έν στοιχειόν - κλειδί διά την έκβιομηχάνισιν της Ίαπωνίας κατά την εποχήν των Meiji 1868 - 1912, και ότι τουτο έπραματοποιήθη κατά τρόπον μοναδικόν διά την Ίαπωνίαν, ύπάρχει γενικώς συμφωνία (21) ότι τά δεδομένα και αί άπόψεις του Nakamura δέν άπέδειξαν έσφαλμένην την άρχικήν ύπόθεσιν. Ή ύπόθεσις αύτη είναι έν περιλήψει ή ακόλουθος :

1. Το άγροτικόν προΐον ηύξήθη άνευ ούδεμιώς σπουδαίας έξαρτήσεως έκ του έγχωρίου κεφαλαίου και του ξένου συναλλάγματος. Τουτο έπραματοποιήθη δι' αύξήσεων της παραγωγικότητος του έδάφους και της έργασίας και επί τη βάσει του ύφισταμένου καθεστώτος των μικρών κλήρων. Ύπολογίζεται (22) ότι ή μέση έτησία αύξησις του άγροτικού προΐόντος ήτο περίπου 2,3 τοίς έκατόν, ό έτήσιος ρυθμός αύξήσεως του πληθυσμού 0,9 τοίς έκατόν και ότι ή παραγωγικότης της έργασίας ηύξάνετο κατά 2,60 τοίς έκατόν.

2. Ή έκβιομηχάνισις εις την Ίαπωνίαν συνέβη ταυτοχρόνως με την γεωργικήν ανάπτυξιν. Ή ανάπτυξις των άλλων τομέων πλην του άγροτικού έπραματοποιήθη με ρυθμόν άνωτερον της άναπτύξεως του άγροτικού τομέως και συνέβαλεν εις την μεταβολήν της φύσεως της οίκονομίας, άρχής γενομένης κατά την εποχήν τω Meiji δηλαδή τό 1868.

3. Ύπήρχον σημαντικά άποτελέσματα άλληλεξαρτήσεως του άγροτικού και του μή άγροτικού τομέως. Παραδείγματος χάριν τά άγροτικά εισοδήματα έβοήθησαν εις τό νά εξασφαλίση ή κυβέρνησις φορολογικά έσοδα και επίσης νά εξασφαλισθούν άποταμιεύσεις και επενδύσεις διά την βιομηχανικήν επέκτασιν.

Έπεκτεινόμενοι επί της άνωτέρω περιλήψεως εύρίσκομεν διάφορα ένδιαφέροντα και άξιοσημείωτα χαρακτηριστικά του ίαπωνικού προτύπου.

Άνεφέρθη άνωτέρω ότι ή άγροτική μεταβολή έλαβε χώραν έντός των παραδοσιακών μικρού μεγέθους άγρών. Ύπολογίζεται (23) ότι τό μέγεθος άγρου ήτο περί τό 1 έκτάριον τό 1878 και περί τό 0,8 έκτάριον τό 1962 (24).

Κατά την περίοδον 1878 - 1912 τό συνολικόν άγροτικόν έργατικόν δυναμικόν ήλλαξεν όλίγον (25). Ήτο 15 1/2 εκατομμύρια και έμειώθη εις 14 1/2 εκατομμύρια άτομα. Μολονότι ή γεωργική παραγωγικότης ηύξήθη, τουτο συνέβη άνευ σημαντικής μειώσεως του άπολύτου άριθμού του άγροτικού έργατικού δυναμικού, ως έκ της φύσεως της γεωργίας ή όποία ήτο έντάσεως έργασίας.

Τουτο ήτο μία σημαντικώς ευνόικη εξέλιξις διότι ή βιομηχανία δέν επέστη άναρμόστως όπως άπορροφήση τό πλεόνασμα του άγροτικού πληθυσμού. Τό βιομηχανικόν έργατικόν δυναμικόν προήλθε κυρίως, τουλάχιστον εις τά άρχικά στάδια, άπό δημογραφικάς εξελίξεις.

Μετά άπό ώρισμένα άπογοητευτικά άποτελέσματα τό 1870, ότε έγέγοντο προσπάθειαι υίοθετήσεως δυτικών μεθόδων μεγάλων καλλιιεργειών, ή ίαπωνική γεωργία έστρεψε την προσοχήν της εις τό νά αύξηση την άποδοτικότητά της διά του συνδυασμού τοπικών μεθόδων και έκλεκτικής εισαγωγής ξένης τεχνολογίας. Ούτως, ή εμφάνισις της καλουμένης τεχνολογίας των Meiji ύπήρξε μία

έπιτυχής και έκτεταμένη προσαρμογή βελτιωμένων ποικιλιών και μεθόδων εἰς τὰς τοπικὰς συνθήκας. Τοιαῦται βελτιώσεις περιελάμβανον ἔμφασιν εἰς τὴν ἄρδευσιν, ἐγγειοβελτιωτικὰ ἔργα καὶ ἀποχευτικὰ ἔργα, καλυτέρους σπόρους καὶ μεθόδους ἀμειψισπορᾶς καὶ μεγαλυτέραν ἔμφασιν εἰς φυσικὰ καὶ χημικὰ λιπάσματα. Ἐπίσης ἐχρησιμοποιοῦντο βελτιωμένα ἀλλὰ ἀπλᾶ ἐργαλεῖα ὡς τὸ ἄροτρον βραχέος ὕνιου, ὁ περιστροφικὸς ἐκβοτανιστής (weeder) καὶ ἡ ποδοκίνητος ἀλωνιστικὴ μηχανή. Ἐν βασικὸν χαρακτηριστικὸν αὐτοῦ τοῦ τύπου τεχνολογίας ὑπῆρξεν ἡ χρησιμοποίησις ὀλίγων κεφαλαίων καὶ ἡ ἔντασις ἐργασίας.

Ὁ ρόλος τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως ὑπῆρξεν ἀποφασιστικῆς σημασίας διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἰαπωνικῆς γεωργίας. Οἱ μελετηταὶ τῆς ἰαπωνικῆς ἱστορίας γενικῶς συμφωνοῦν ὅτι αἱ θεσμικαὶ καὶ κοινωνικαὶ μεταβολαὶ αἱ ὁποῖαι εἰσήχθησαν ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως κατὰ τὰ πρῶτα στάδια τῆς ἐποχῆς τῶν Meiji καθιέρωσαν μίαν ἰσχυρὰν ὄθησιν εὐνοοῦσαν τὸν ἐκσυγχρονισμὸν τῆς οἰκονομίας. Αἱ τοιαῦται μεταβολαὶ περιελάμβανον τὴν ἐνοποίησιν καὶ ὀλοκλήρωσιν τῆς χώρας διὰ βελτιώσεων εἰς τὰ μέσα συγκοινωνιῶν καὶ ἐπικοινωνιῶν. Ἄλλα ληφθέντα μέτρα ἦσαν ἡ δημιουργία ἀγροτικῶν κολλεγίων καὶ προγραμμάτων προτύπων καλλιεργείων, καθὼς ἐπίσης καὶ μία γενικὴ ἔμφασις εἰς τὴν παιδείαν. Πολλὰ ἀπὸ τὰ φεουδαλικά ἐμπόδια τὰ ὁποῖα ἐκώλυον τὸν προσανατολισμὸν τῆς γεωργίας πρὸς τὴν ἀγορὰν ἐξηλείφθησαν.

Παρατηρήθη ἀνωτέρω ὅτι ἡ γεωργία συνεισέφερεν ἀφ' ἐνὸς φορολογικὰ ἔσοδα εἰς τὴν κυβέρνησιν καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀποταμιεύσεις εἰς τὴν βιομηχανίαν. Τὰ δεδομένα στηρίζουν τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ἐπὶ τῆς γῆς φόρος τῆς περιόδου τῶν Meiji ἐβασίζετο εἰς τὰ ἐπίπεδα τῆς πρὸ τῶν Meiji ἀποκαταστάσεως καὶ ὅτι οἱ φορολογικοὶ συντελεσταὶ παρέμεινον σχετικῶς σταθεροὶ⁽²⁶⁾. Οὕτως ἡ ἠδξήμενη γεωργικὴ παραγωγικότης κατέστησε δυνατὴν τὴν μετακίνησιν μιᾶς σταθερᾶς ἀναλογίας τοῦ εἰσοδήματος τοῦ ἰδιοκτῆτου -καλλιεργητοῦ πρὸς τὴν κυβέρνησιν ἄνευ ἀντιθέτων ἀποτελεσμάτων ἐπὶ τῶν κινήτρων αὐξήσεως τῶν ἀποδόσεων. Ἡ κυβέρνησις ἐν συνεχείᾳ ἐχρησιμοποιοῦσε τὰ ἔσοδά της διὰ παραγωγικὰς ἐπενδύσεις καὶ ἐπενδύσεις ὑποδομῆς. Περαιτέρω τὸ ἀπομένον γεωργικὸν πλεόνασμα ἐπενδύετο νεωτεριστικῶς εἰς τὴν γεωργίαν καὶ τὴν βιομηχανίαν ὑπὸ τῆς νεοεμφανιζομένης ἀγροτικῆς ἐπιχειρηματικῆς τάξεως τῶν ἰδιοκτητῶν - καλλιεργητῶν.

Ἐν ἄλλο χαρακτηριστικὸν τῆς συμβολῆς τῆς γεωργίας εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Ἰαπωνίας, ἦτο ὅτι ὄχι μόνον ἀντιμετώπισε τὰς ἀνάγκας εἰς τροφήν τοῦ αὐξανομένου ἀστικοῦ πληθυσμοῦ ἀλλ' ὅτι ἐπίσης συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀπόκτησιν πολιτίμου ἐξωτερικοῦ συναλλάγματος δι' ἐξαγωγῶν προϊόντων ὡς ἡ μέταξα καὶ τὸ τέϊον. Τὸ συνάλλαγμα τοῦτο ἐχρησιμοποιήθη δι' εἰσαγωγὰς κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν διὰ τὴν βιομηχανικὴν ἀνάπτυξιν.

Ἐν τέλει, ἡ συνέχισις τῆς συμβολῆς τῆς γεωργίας εἰς τὴν βιομηχανικὴν ἀνάπτυξιν τῆς Ἰαπωνίας πιθανῶς δὲν θά ἦτο δυνατὴ ἄνευ τῆς διατηρήσεως ἰσχυρῶν σχέσεων συμπληρωματικότητος μεταξὺ γεωργίας καὶ βιομηχανίας. Ἡ ἰαπωνικὴ βιομηχανία ἦτο σχετικῶς ἐντάσεως ἐργασίας, ἰδίως κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα. Τοῦτο συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀπορρόφησιν τοῦ ἀστικοῦ ἐργατικοῦ πληθυ-

σμού και επίσης οίουδήποτε πλεονάσματος αγροεργατών. Ἐπιπροσθέτως ἡ βιομηχανία ἀπετέλεσε μίαν ἀγοράν διὰ τὰ ἀγροτικά προϊόντα καὶ προσέφευρεν εἰς τὴν γεωργίαν βιομηχανικά προϊόντα ὡς π.χ. λιπάσματα καὶ γεωργικά ἐργαλεία. Ἴσως περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο παράγοντα ἡ ταχεῖα βιομηχανικὴ ἀνάπτυξις συνετέλεσεν εἰς τὴν μεταβολὴν τοῦ χαρακτήρος τῆς ἰαπωνικῆς κοινωνίας.

Μεξικόν

Τὸ Μεξικὸν ἀποκαλεῖται κάποτε ἡ Ἰαπωνία τοῦ Δυτικοῦ Ἡμισφαιρίου. Ἐκ τῶν τεσσάρων χωρῶν αἱ ὁποῖαι ἐξετάζονται ἐνταῦθα τὸ Μεξικὸν εἶναι τὸ ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένον οικονομικῶς, ἀλλὰ τοῦτο δυνατόν μερικῶς νὰ ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι αἱ συντονισμέναι προσπάθειαι πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ Μεξικοῦ εἶναι περισσότερο πρόσφατοι ἀπὸ ἐκεῖνας τῶν ἄλλων χωρῶν. Πάντως αἱ ἀγροτικαὶ μεταβολαὶ τοῦ Μεξικοῦ δὲν ὑπῆρξαν ὀλιγώτερον δραματικαὶ ἀπὸ ἐκεῖνας τῆς Ἰαπωνίας.

Ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τοῦ 1910 μία σειρά ἐπαναστάσεων ἔσχε βαθεῖαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ συστήματος ἰδιοκτησίας τῆς γῆς, ὡς ἐπίσης καὶ ἐπὶ τῆς γενικῆς δομῆς τῆς οἰκονομίας τοῦ Μεξικοῦ. Αἱ ἀγροτικαὶ αὗται μεταρρυθμίσεις ἀπετέλεσαν τὸ κέντρον τῶν μεταβολῶν εἰς τὸν ἀγροτικὸν τομέα τοῦ Μεξικοῦ.

Τὸ 1860 τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς γῆς ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ τὴν καλλιέργειαν προϊόντων ἐπὶ τῇ βάσει εἴτε μεγάλων Haciendas εἴτε μικρῶν ἀγρῶν κατεχομένων ὑπὸ Ἰνδιάνων καὶ Mestizos (μιγάδας) οἱ ὁποῖοι μόλις ἐπεβίουν. Μεταξὺ 1880 καὶ 1910 ἔλαβον χώραν αἱ ὀνομαζόμεναι Πορφυριαναὶ περιφράξεις. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἰδιοκτησία τῆς γῆς ἐπαγιώθη περαιτέρω, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἰδιοκτητῶν μικρῶν ἀγροτεμαχιῶν ἐμειώθη καὶ ἐδημιουργήθη μία τάξις ἐργατῶν τῆς γεωργίας. Ἦτο φανερόν ὅτι ἡ δυσανασχέτησις τῶν ἐργατῶν ἦτο μεγάλη πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1910.

Ὁ Reynolds ὑποστηρίζει⁽²⁷⁾ ὅτι αἱ ἀγροτικαὶ μεταρρυθμίσεις εἰς τὸ Μεξικὸν αἱ ὁποῖαι ἠκολούθησαν τὴν ἐπανάστασιν θὰ ἠδύναντο νὰ καταταγοῦν ὡς ἀκολουθῶς: 1) Ἀναρχικαὶ μεταρρυθμίσεις⁽²⁸⁾ περίπου ἀπὸ τοῦ 1910 μέχρι τῶν μέσων τῆς δεκαετίας τοῦ 1920, 2) ἀποκεντρωμέναι θεσμικαὶ μεταρρυθμίσεις⁽²⁹⁾, ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἐπαναστάσεως μέχρι τοῦ 1940 καὶ 3) κεντρικαὶ θεσμικαὶ μεταρρυθμίσεις⁽³⁰⁾, ἀπὸ τῶν μέσων τῆς δεκαετίας τοῦ 1930 μέχρι σήμερον.

Ἐπὶ τὰς δύο πρώτας μορφὰς μεταρρυθμίσεων τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς γῆς ἀπηλλοτριώθη. Ὑπολογίζεται⁽³¹⁾ ὅτι ἀπὸ τὰ 30 ἑκατομμύρια ἑκτάρια γῆς ἢ ὁποῖα ἀνακατενεμήθη ἀπὸ τὸ 1915 ἕως τὸ 1960 περὶ τὰ 80 τοῖς ἑκατὸν ἀπεδόθησαν μέχρι τὸ 1945. Ἐν γενικὸν χαρακτηριστικὸν τῶν μεταρρυθμίσεων τούτων ἦτο ὁ ὑψηλὸς βαθμὸς ἀνασφαλείας, ὅσον ἀφορᾷ τὴν κυριότητα, ὡς ἐπίσης τὰ χαμηλὰ ἐπίπεδα ἐπενδύσεων καὶ ἡ μὴ ἀποδοτικὴ χρῆσις τῆς γῆς⁽³²⁾. Ἡ εἰσαγωγή τοῦ συστήματος Ejido συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῶν μικρῶν ἀγροτικῶν κλήρων εἰς τὸ Μεξικόν. Ἀναφορικῶς πρὸς τὸ συλλογικὸν Ejido αἱ ἀγροτικαὶ μεταρρυθμίσεις καθόριζον ὅτι διὰ νὰ λάβῃ γῆν εἰς ἀγρότης ἔπρεπε νὰ εἶναι μέλος μιᾶς κοινότητος. Κατὰ τὰς ὑπαρχούσας ἐνδείξεις⁽³³⁾ τὸ Ejido

ήτο κατά μέσον όρον 2-3 έκτάρια κατά την δεκαετιάν του 1920 και τās άρχάς τής δεκαετίας του 1930, 5-7 έκτάρια κατά τās μέσα και τó τέλος τής δεκαετίας του 1930 και 7-8 έκτάρια κατά τās μέσα τής δεκαετίας του 1940.

Είναί γενικώς δεκτόν ότι ό κερματισμός των Haciendas είς μικρά και μή άποδοτικά τεμάχια γής έσχεν όχι αγαθά άποτελέσματα επί τής γεωργικής παραγωγικότητας. Έν τούτοις, ύπήρχον και άντισταθμιστικοί παράγοντες. Π.χ. τó πρόγραμμα άνακατανομής τής γής συνετέλεσεν είς τήν εξάλειψιν του φεουδαλικού συστήματος ιδιοκτησίας τής γής και έδωσεν έλευθερίαν είς τήν κυβέρνησιν νά ένθαρρύνη νεωτερισμούς είς τήν γεωργίαν και βιομηχανίαν. Έπιπροσθέτως οι άγροί μικρού μεγέθους έδικαιολογούντο ως έκ τής οικονομικής άσφαλείας και πολιτικής σταθερότητας τās όποιās συνεπήγοντο. Η έκτεταμένη άνακατανομή τής γής έδωσεν είς τούς έργάτας μίαν πηγήν μέσων επιβίωσης είς δυσκόλους καιρούς άλλ' επίσης έδημιούργησε μεταξύ των μαζών έν αίσθημα μεγαλυτέρας ίσότητας και συμμετοχής είς τήν ιδιοκτησίαν τής γής.

Δύναται νά ύποστηριχθῆ ότι μόνον ύπό τήν τρίτην μορφήν του προγράμματος άγροτικής άναπτύξεως, ή όποία έκτείνεται από των μέσων τής δεκαετίας του 1930 μέχρι σήμερα, ήρχισε νά διδεται έμφασις και νά επιδιώκεται ή άποδοτικότης είς τήν γεωργίαν του Μεξικού.

Άπό του 1940 ή γεωργία του Μεξικού έγνώρισε μίαν αύξησιν τής έγχωρίου και έξωτερικής ζητήσεως άγροτικών προϊόντων. Διάφορα κυβερνητικά μέτρα έλήφθησαν διά νά άντιμετωπισθῆ ή ζήτησις αύτη. Είς μίαν προσπάθειαν προς αύξησιν τής γεωργικής παραγωγικότητας και του προϊόντος, ή κυβέρνησις συνέχισεν άνακατανέμουσα τήν γήν είς μικρά τεμάχια, αλλά ταυτοχρόνως διένειμε σημαντικās ποσότητας γής είς ιδιωτικās μεγάλου μεγέθους μονάδας μή περιλαμβανομένας είς τó σύστημα Ejido. Έπίσης, ή κυβέρνησις έδαπάνησε σχετικώς μεγάλα ποσά κεφαλαίων προς οικοδόμησιν τής άγροτικής ύποδομής και προς ύποβοήθησιν τής έμπορικής γεωργίας. Αί δημόσιαι επενδύσεις κατηυθύνθησαν προς έργα ύδροεύσεως και τήν κατασκευήν άγροτικών όδών. Αί ιδιωτικαί επενδύσεις έστράφησαν προς τήν κατασκευήν συγχρόνων όδών, τήν παραγωγήν λιπασμάτων και τήν σύγχρονον τεχνολογίαν. Αί ξέναί επενδύσεις συνεκέντρωσαν τήν προσοχήν των είς τήν ανάπτυξιν συστημάτων έμπορίας (Marketing). Έν γένει δύναται νά λεχθῆ ότι αί δημόσιαι επενδύσεις έπριμοδότησαν τās μεσαιού και μεγάλου μεγέθους έμπορικās γεωργικās εκμεταλλεύσεις είς τās βορείους και παραλίους περιοχάς⁽³⁴⁾. Άπό τó 1940 έως τó 1960 αί περιοχαί North Pacific (Βορείου Ειρηνικού) και North (Βορρά) έλαβον σχεδόν 80 τοίς εκατόν όμοσπονδιακώς χρηματοδοτηθέντων άρδευτικών έργων, ύπερ τās 50 τοίς εκατόν των νεοχαραχθέντων όδών και 67 τοίς εκατόν των καθαρών ιδιωτικών επενδύσεων είς τήν γεωργίαν⁽³⁵⁾.

Ός θά άνεμένετο ή αύξησις τής γεωργικής παραγωγικότητας ήτο διάφορος είς τās διαφόρους περιοχάς του Μεξικού και είς διαφόρους περιόδους. Διά νά έρμηνεύσωμεν τās διαφοράς θά πρέπει νά λάβωμεν ύπ' όψιν όχι μόνον οικονομικούς παράγοντας ως τήν διαθεσιμότητα πόρων, τήν άπασχόλησιν των συντελεστών τής παραγωγής και τήν έντασιν κεφαλαίου αλλά επίσης τó κλι-

μα, τὴν ἔντασιν τῆς οἰκονομικῆς ἐσωτερικῆς ἐνοποιήσεως τῆς χώρας, δηλαδὴ τὴν ὑπαρξιν ἢ ἔλλειψιν δυαδισμού, πληθυσμιακῶν πιέσεων καὶ ψυχολογικῶν τάσεων ἐκάστης περιοχῆς. Ἐν ὄψει τῶν ἀναλυθέντων εἰσροῶν τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα δεικνύουν ὅτι τὰ ἰδιωτικά κτήματα ἔσχον τὴν πλέον ἱκανοποιητικὴν παραγωγικότητα. Τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα ἐπίσης φαίνεται ὅτι θεμελιώνουν τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ κυβερνητικά μέτρα συνέβαλον εἰς τὸν δυαδικὸν χαρακτήρα τοῦ συστήματος τῆς γεωργίας τοῦ Μεξικοῦ, ἐνός συστήματος δηλαδὴ μικρῶν ἀγροτεμαχίων ἐντάσεως ἐργασίας χρησιμοποιουμένων πρὸς συντήρησιν τῶν καλλιεργούντων ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς μεγάλου μεγέθους ἐμπορικὰς καλλιεργείας ἐντάσεως κεφαλαίου.

Πάντως τὸ πρότυπον τοῦ Μεξικοῦ ἀντιπροσωπεύει ἓνα βιώσιμον συμβιβασμὸν μεταξύ ἀγροτικῶν μεταρρυθμίσεων καὶ γεωργικῶν μεταβολῶν εἰς τὴν τεχνολογίαν. Ὑπολογίζεται⁽³⁶⁾ ὅτι μεταξύ τοῦ 1939 καὶ 1956 τὸ γεωργικὸν προϊόν ηὔξηθη κατὰ 2,5 φορές. Ἡ αὔξησις αὕτη ὤφειλετο εἰς τὴν καλλιέργειαν νέων γαιῶν, τὴν μεταστροφὴν πρὸς περισσότερον παραγωγικὰς καλλιεργείας καὶ εἰς ὑψηλότερας ἀποδόσεις. Περαιτέρω ὑπολογίζεται⁽³⁷⁾ ὅτι ἡ ἀκαθάριστος ἐπένδυσις εἰς τὴν γεωργίαν ηὔξηθη κατὰ 148% κατὰ τὴν περίοδον 1949 ἕως 1955. Μεγάλον μέρος αὐτῆς ἦτο ἰδιωτικὴ ἐπένδυσις χρησιμοποιηθεῖσα διὰ χημικὰ λιπάσματα καὶ διὰ τὴν μηχανοποίησιν τῆς καλλιεργείας. Μία παρόμοιος ἄποψις ἐκφράζεται παρὰ τοῦ Reynolds :

«... ὀλιγώτερον τοῦ ἡμίσεος τῆς πραγματικῆς αὐξήσεως τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς μεταξύ 1930 καὶ 1960 ὤφειλετο εἰς αὐξήσεις τῆς χρησιμοποιουμένης γῆς, ἐργασίας καὶ κεφαλαίου. Τὸ ὑπόλοιπον δύναται νὰ ἀποδοθῆ εἰς ἓνα ἢ περισσότερους τῶν ἀκολουθῶν παραγόντων :

1. Ἡ μεταβαλλομένη γεωργικὴ τεχνικὴ. 2. Αὐξανόμεναι ἀποδόσεις τῶν καλλιεργειῶν. 3. Μεγαλύτερα χρήσις ἐνδιαμέσων ἀγαθῶν, ὡς τὰ ἐντομοκτόνα, οἱ σπόροι ὑψηλῆς ἀποδόσεως καὶ τὰ λιπάσματα. 4. Καλύτερα ἐκπαίδευσις τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ καὶ βελτιωμένη ὀργάνωσις τῶν ἀγρῶν. 5. Μεταβαλλόμεναι τάσεις καὶ κίνητρα τοῦ καλλιεργητοῦ ἕνεκα μεταβαλλομένων θεσμῶν τῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας καὶ 6. Ἐπενδύσεις ἀγροτικῆς ὑποδομῆς⁽³⁸⁾».

Ὁ διαρθρωτικὸς μετασχηματισμὸς τῆς οἰκονομίας καθίσταται ἐπίσης ἐμφανῆς ἐὰν ἀναφερθῶμεν εἰς τὸ γεγονός ὅτι τὸ 1930 περὶ τὸ 67% τοῦ πληθυσμοῦ ἦτο ἀγροτικὸς πληθυσμὸς καὶ παρήγαγε περὶ τὰ 45% τοῦ ἀκαθαρίστου ἐγχωρίου προϊόντος. Τὸ 1960 τὸ 49% τοῦ πληθυσμοῦ ἦτο ἀγροτικὸς καὶ παρήγαγε περὶ τὰ 32% τοῦ ἀκαθαρίστου ἐγχωρίου προϊόντος⁽³⁹⁾.

Ἡ ἐμπειρία ἐκ τοῦ ἀγροτικοῦ τομέως τοῦ Μεξικοῦ ὑποδηλοῖ τὴν ἀκόλουθον συμβολὴν αὐτῆς εἰς τὴν ἐκβιομηχάνισιν τῆς χώρας :

1) Ὁ κερματισμὸς τῶν Haciendas ἀπεμάκρυνεν ἐν σοβαρὸν ἐμπόδιον διὰ τὴν ἐκβιομηχάνισιν.

2) Τὸ σύστημα τοῦ Ejido διετήρησε πολλοὺς χωρικοὺς εἰς τοὺς ἀγροὺς καὶ ἐπεβράδυνε τὴν κίνησιν του πρὸς τὰς πόλεις. Τὸ Ejido, ἐν τούτοις, παρέμεινε μία πηγὴ βιομηχανικοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ.

3) Ἡ αὐξανόμενη παραγωγικότης εἰς τὴν γεωργίαν ἠῤῥξανε τὴν προσφορὰν τροφίμων εἰς τὴν χώραν, ἐνῶ τὰ αὐξανόμενα εἰσοδήματα ἐξησφάλισαν μίαν ἀγορὰν διὰ τὰ βιομηχανικὰ προϊόντα.

4) Τὰ ὑψηλότερα ἀγροτικὰ εἰσοδήματα ἀπετέλεσαν πηγὴν ἰδιωτικῶν ἀποταμιεύσεων καὶ ἐπενδύσεων εἰς ἀγροτικὰς καὶ μὴ ἀγροτικὰς δραστηριότητας.

5) Τὸ ἠῤῥξημένον ἀγροτικὸν προϊόν συνέβαλεν εἰς τὴν αὐξησιν τῶν κερδῶν ἐξ ἐξαγωγῶν, τὰ ὅποια ἐν συνεχείᾳ ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιηθοῦν πρὸς πληρωμὴν τῶν κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν τοῦ ἐπεκτεινομένου βιομηχανικοῦ τομέως.

Περίληψις καὶ συμπεράσματα

Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προηγηθείσης ἀνασκοπήσεως τῶν γεωργικῶν μεταβολῶν εἰς τὰς 4 χώρας, αἱ ἀκόλουθοι διαφοραὶ καὶ ὁμοιότητες δύνανται νὰ συναχθοῦν:

1) Ἡ ἀγροτικὴ ἐπανάστασις εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἐπραγματοποιήθη ἐντὸς μιᾶς σχετικῶς μακρῆς περιόδου. Μία σχετικῶς ἐκτεταμένη μεταβατικὴ περίοδος προηγήθη τῶν ἀλλεπαλλήλων σημαντικῶν μεταβολῶν εἰς τὴν Βρεττανικὴν γεωργίαν.

Ἡ διάρκεια τῆς διαδικασίας τῆς γεωργικῆς μεταβολῆς εἰς τὰς ἄλλας τρεῖς περιπτώσεις δὲν ἦτο ἐξ ἴσου μακροχρόνιος μὲ αὐτὴν τῆς Ἀγγλίας. Ἐν τούτοις, ἐποικίλλεν εἰς ἐκάστην περίπτωσιν.

2) Αἱ γεωργικαὶ μεταβολαὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐντάσεως ἐδάφους. Εἰς τὰς Η.Π.Α. ἦσαν ἐκτατικῆς φύσεως. Εἰς τὴν Ἰαπωνίαν ἦσαν ἐντάσεως ἐργασίας, εἰς τὸ Μεξικὸν ἔνεκα τῆς ὑπάρξεως τοῦ δυαδικοῦ ἀγροτικοῦ συστήματος ἦσαν τόσον ἐντάσεως ἐργασίας ὅσον καὶ ἐντάσεως κεφαλαίων.

3) Ἀναφορικῶς μὲ τὴν συμβολὴν τῆς γεωργίας εἰς τὴν βιομηχανίαν καὶ τὴν οἰκονομίαν εὐρέθη ὅτι καὶ εἰς τὰς 4 περιπτώσεις ἡ γεωργικὴ μεταβολὴ συνέβαλεν εἰς τὴν αὐξησιν τῆς παραγωγικότητος τοῦ προϊόντος καὶ τοῦ εἰσοδήματος. Ἡ αὐξηση τοῦ ἀγροτικοῦ προϊόντος ὄχι μόνον ἱκανοποίησε τὰς εἰς τροφίμα ἀνάγκας τοῦ αὐξανομένου ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, καὶ εἰς τὰς τέσσαρας περιπτώσεις, ἀλλ' ἐπίσης συνετέλεσεν εἰς τὴν εἰσροὴν ξένου συναλλάγματος τοῦλάχιστον εἰς τὰς περιπτώσεις τῶν Η.Π.Α. καὶ τῆς Ἰαπωνίας. Ἡ ἀποδέσμευσις ἐργατῶν ἐκ τῆς γεωργίας πρὸς ἀπασχόλησιν εἰς τὴν βιομηχανίαν δὲν παρατηρεῖται κατὰ γενικὸν καὶ σαφῆ τρόπον. Τὰ αὐξηθέντα ἀγροτικὰ εἰσοδήματα ὑπεκίνησαν τὴν ζήτησιν διὰ βιομηχανικὰ προϊόντα καὶ ἀπετέλεσαν καὶ εἰς τὰς τέσσαρας περιπτώσεις μίαν πηγὴν κεφαλαίου διὰ παραγωγικὰς ἐπενδύσεις.

Θὰ πρέπει νὰ ἐνθυμούμεθα ὅτι ἡ αὐξηση τοῦ ἀγροτικοῦ προϊόντος εἰς τὴν Ἰαπωνίαν ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα τῆς υἰοθετήσεως τῆς τεχνολογίας τῶν Meiji ὑπὸ πολλῶν μικρῶν καλλιεργητῶν. Εἰς τὸ Μεξικὸν αἱ οὐσιώδεις αὐξήσεις

τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος ἀπὸ τοῦ 1940 ὠφείλοντο εἰς τοὺς ὀλίγους μεγάλου μεγέθους ἐμπορικῶς προσανατολισμένους καλλιεργητάς.

4) Τὰ μεγάλα κτήματα ἀπετέλουν τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς γεωργικῆς ἀλλαγῆς εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἐνῶ εἰς τὰς Η.Π.Α. τὸ χαρακτηριστικὸν ἦτο τὰ μεσαιῶν καὶ μεγάλου μεγέθους κτήματα. Οἱ μικροὶ γεωργικοὶ κληροὶ ἦσαν αἱ βάσεις τοῦ γεωργικοῦ μετασχηματισμοῦ εἰς τὴν Ἰαπωνίαν, ἐνῶ εἰς τὸ Μεξικὸν εἶχομεν συνύπαρξιν τῶν μικρῶν μὲ τοὺς μεσαιῶν καὶ μεγάλου μεγέθους ἀγρούς.

5) Ἡ πρώτη γεωργικὴ ἀνάπτυξις εἰς τὴν Βρεττανίαν καὶ τὰς Η.Π.Α. προηγήθη τῶν ἀποφασιστικῶν βιομηχανικῶν μεταβολῶν. Κατὰ τὸ δευτέρον ἡμισυ τοῦ 18ου αἰῶνος εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ κατὰ τὸ δευτέρον ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος εἰς Η.Π.Α. ὑφίσταντο ἰσχυραὶ σχέσεις συμπληρωματικότητος μεταξύ γεωργίας καὶ βιομηχανίας. Τὸ αὐτὸ φαίνεται νὰ ἰσχύη καὶ διὰ τὸ Μεξικὸν ἀπὸ τὸ 1940. Εἰς τὴν Ἰαπωνίαν ἡ γεωργικὴ καὶ βιομηχανικὴ ἀνάπτυξις συνέβησαν ταυτοχρόνως.

6) Καὶ εἰς τὰ τέσσαρας περιπτώσεις ὁ ρόλος τῆς κυβερνήσεως ἦτο ἀποφασιστικῆς σημασίας εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας. Εἰς τὴν Βρεττανίαν ἡ κυβέρνησις ἦτο μία ἰσχυρὰ δύναμις εἰς τὴν κίνησιν πρὸς περίφραξιν τῶν ἀγρῶν. Εἰς τὰς Η.Π.Α. ἡ κυβέρνησις ἐνεθάρρυνε τὴν κίνησιν πρὸς τὴν Δύσιν διὰ νόμων ἀφορώντων τὴν γῆν καὶ ὑπεβοήθησε τὴν ἐπέκτασιν τῶν σιδηροδρόμων καὶ τὴν πρόοδον τῆς γεωργίας διὰ δωρεῶν γῆς ἀφ' ἑνὸς πρὸς τὰς σιδηροδρομικὰς ἐταιρίας πρὸς δημιουργίαν σιδηροδρομικοῦ δικτύου καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς τὰς πολιτείας διὰ τὴν δημιουργίαν ἀγροτικῶν κολλεγιῶν. Τὰ κεφάλαια ἐκ τῆς πωλήσεως τῆς γῆς συνέβαλον ἐπίσης εἰς τὴν πραγματοποιήσιν ἄλλων βελτιώσεων εἰς τὰς Η.Π.Α., ὡς π.χ. ἡ κατασκευὴ καναλιῶν. Εἰς τὴν Ἰαπωνίαν ἡ κυβέρνησις ὑπῆρξεν εἰς καταλύτην διὰ τὸν ἐκσυγχρονισμόν τῆς γεωργίας καὶ τῆς οἰκονομίας. Μεταξὺ ἄλλων, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν Μειτζι τὸ 1868, ἡ κυβέρνησις ἐνοποίησε τὴν οἰκονομίαν καὶ ὠκοδόμησε τὴν ὑποδομὴν τῆς χώρας. Εἰς τὸ Μεξικὸν ὁ ρόλος τῆς κυβερνήσεως ἦτο ἄκρως σημαντικὸς καὶ εἰς τὰς ἀγροτικὰς μεταρρυθμίσεις, ἰδίως μετὰ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1930, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὰς τεχνολογικὰς μεταβολὰς αἱ ὁποῖαι ἔλαβον χώραν. Ἡ καθιέρωσις πολιτικῆς σταθερότητος φαίνεται ὅτι ὑπῆρξεν ἡ ἀποφασιστικὴ συμβολὴ τῶν ἀγροτικῶν μεταρρυθμίσεων εἰς τὸ Μεξικὸν.

Εἶμεθα τῆς γνώμης ὅτι ὁ ἀνωτέρω σύντομος κατάλογος τῶν διαφορῶν καὶ ὁμοιοτήτων ὀδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἰαιδήποτε γενικεύσεις ἀφορῶσαι τὸν ρόλον τῆς γεωργίας εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς ἀναπτύξεως πρέπει νὰ γίνουν μετὰ τῆς δεούσης προσοχῆς. Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ καταλόγου τούτου δὲν δυνάμεθα νὰ συνάγωμεν μίαν ἀκολουθητέαν γενικὴν στρατηγικὴν. Ἡ ἀπάντησις εἰς τὰ ἐρωτήματα ἐὰν ἡ ἀγροτικὴ ἀνάπτυξις συμβαίη ταυτοχρόνως μὲ τὴν μὴ ἀγροτικὴν ἀνάπτυξιν, ἐὰν οἱ μικροὶ, μεσαιῶν ἢ μεγάλου μεγέθους κληροὶ εἶναι προτιμητέοι ἢ ἐὰν ἡ γεωργία πρέπει νὰ χρησιμοποιῆ τὸ ἔδαφος ἐκτατικῶς ἢ ἐντατικῶς ἢ τεχνικὴν ἐντάσεως ἐργασίας ἢ κεφαλαίου πρέπει νὰ βασι-

σθῆ εἰς μίαν προσεκτικὴν ἀνασκόπῃσιν τῶν πόρων καὶ τῶν θεσμῶν εἰς ἐκάστην χώραν.

Ἐν τούτοις, μία γενικὴ κατευθυντήριος ἀρχὴ θὰ ἦτο ἡ χρησιμοποίησις τεχνικῆς καὶ μεθόδων αἱ ὁποῖαι ἀπασχολοῦν τοὺς συντελεστὰς τῆς παραγωγῆς εἰς σχέσιν ἀνάλογον πρὸς τοὺς διαθέσιμους πόρους. Ἐπίσης δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι οἰκονομῖαι μεγέθους εἰς τὴν γεωργίαν δὲν εἶναι πιθαναὶ εἰς τὰς περιπτώσεις ἐκείνας ὅπου τὸ κεφάλαιον διαδραματίζει ἀσήμαντον ρόλον, ὡς καὶ ὅταν ἡ κατανομὴ τῆς γῆς βασίζεται εἰς ὄχι οἰκονομικοὺς λόγους. Ἐπιπροσθέτως, ὡς ἡ περίπτωσις τῆς Ἰαπωνίας ὑποδηλοῖ, εἶναι δυνατόν νὰ ἐλαχιστοποιηθῆ ἡ μαζικὴ ἔξοδος τῶν ἀγροεργατῶν πρὸς τὸν ἀστικὸν βιομηχανικὸν τομέα καὶ συνεπῶς ἀποφευχθῆ ἡ δημιουργία μεγάλης ἀστικῆς ἀνεργείας ἐφ' ὅσον γίνῃ κατάλληλος ἐκλογὴ γεωργικῆς καὶ βιομηχανικῆς τεχνολογίας. Τελικῶς, ἀρμόζει νὰ ὑπογραμμισθῆ ὅτι αἱ τέσσαρες ἐξετασθεῖσαι περιπτώσεις σαφῶς ἀποδεικνύουν τὴν σημαντικὴν συμβολὴν μιᾶς ὑψηλῆς παραγωγικότητος γεωργίας εἰς τὴν βιομηχανικὴν καὶ ἐν γένει οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τῆς χώρας. Ἡ δυνατότης σχέσεων συμπληρωματικότητος, ἀνεξαρτήτως ἐὰν ἡ ἀνάπτυξις εἶναι ἰσόρροπος ἢ μὴ ἰσόρροπος, μεταξὺ γεωργίας καὶ βιομηχανίας πρέπει νὰ ἐξαρθῆ ὡς ἐπίσης ὁ ἀποφασιστικῆς σημασίας ρόλος τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας, κυρίως μέσφ μεταρρυθμίσεων καὶ ἔργων ὑποδομῆς.

Περαίνων τείνω πρὸς τὴν ἄποψιν ὅτι ἐκάστη χώρα, χαράσσουσα τὴν ἰδικὴν τῆς στρατηγικὴν θὰ πρέπει νὰ ἀναπτύσῃ τὰ ἰδικὰ τῆς ὑποκατάστατα δημιουργοῦσα τὸ ἰδικόν τῆς μέλλον. Ἐν τῷ πλαισίῳ τούτῳ δύναται νὰ ὑποστηριχθῆ, ὡς καὶ ὁ καθηγητὴς Gerschenkron ὑποστηρίζει, ὅτι ἡ ἠθικὴ τοῦ Κομφουκίου ἦτο ἐν ἀποτελεσματικὸν ὑποκατάστατον τῶν Ἰαπώνων διὰ τὴν προτεσταντικὴν ἠθικὴν τῶν Δυτικῶν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ - ΠΑΡΑΠΟΜΠΑΙ

1. P. N. Rosenstein-Rodan, «Industrialization of Eastern and Southeastern Europe», *The Economic Journal*, L III (June - September, 1943), σελ. 202 - 11.

2. Hans Singer, «The Concept of Balanced Growth and Economic Development: Theory and Facts», University of Texas Conference on Economic Development, April, 1958; Albert Hirschman, *The Strategy of Economic Development* (New Haven: Yale University Press, 1958).

3. W. W. Rostow, *The Stages of Economic Growth*, 2nd ed. (Cambridge: Cambridge University Press, 1971), σελ. 21. Simon Kuznets, *Economic Growth and Structure* (New York: 1965), σελ. 28. Gustav F. Papanek, «Development Problems Relevant to Agriculture Tax Policy», *Papers and Proceedings of the Conference on Agricultural Taxation and Economic Development*, (Cambridge: Harvard Law School, 1954) εἰς *Leading Issues in Economic Development*, ed. by G. Meier, 2nd ed. (Oxford: Oxford University Press, 1970), σελ. 410.

4. Simon, Kuznets, «Underdeveloped Countries and the Pre-industrial Phase in the Advanced Countries; an Attempt at Comparison», εις *The Economics of Underdevelopment*, ed. by A.N. Agarwala and S.P. Singh (New York, 1963), σελ. 143.
5. Phyllis Deane and W.A. Cole, *British Economic Growth 1688-1959*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1962), σελ. 142.
6. E.L. Jones, ed. *Agriculture and Economic Growth in England 1650-1815*, (London: Methuen & Co. Ltd., 1967), σελ. 13.
7. Shepard B. Clough, *European Economic History*, 2nd ed. (New York: McGraw-Hill Book Co., 1968), σελ. 139.
8. Αυτόθι.
9. E.L. Jones, ed., *Agriculture and Economic Growth in England, 1650-1815*, (London: Methuen and Co., Ltd., 1967), σελ. 18.
10. J.D. Chambers, «Enclosure and Labour Supply in the Industrial Revolution» εις *Agriculture and Economic Growth in England 1650-1815*, ed. by E.L. Jones (London: Methuen and Co., Ltd., 1967), σελ. 120.
11. Αυτόθι σελ. 127.
12. A.H. John, «Agricultural Productivity and Economic Growth in England 1700-1760», εις *Agriculture and Economic Growth in England, 1650-1815*, ed. by E.L. Jones (London: Methuen and Co., Ltd., 1967), σελ. 173.
13. E.L. Jones, ed., *Agriculture and Economic Growth in England 1650-1815* (London: Methuen and Co., Ltd., 1967), σελ. 45-46.
14. Harold Williamson, ed., *The Growth of the American Economy*, 2nd ed. (New York: Prentice-Hall, Inc., 1957), σελ. 329-30.
15. Αυτόθι, σελ. 150.
16. Αυτόθι, σελ. 151.
17. Αυτόθι.
18. Frederick Jackson Turner «The Significance of the Frontier in American History», *The Turner Thesis*, ed. by G. Taylor (Boston: D.C. Heath & Co., 1956).
19. Αυτόθι, σελ. 17-18.
20. James I. Nakamura, *Agricultural Production and The Economic Development of Japan 1873-1922* (Princeton, N.J., Princeton University Press, 1966).
21. Johnston «The Japanese Model of Agricultural Development: Its Relevance to Developing Nations», Okhawa, «Phases of Agricultural Development and Economic Growth», Ranis, «The Financing of Japanese Economic Development» Okhawa and Rosovsky «The Role of Agriculture in Modern Japanese Economic Development», εις *Agriculture and Economic Growth: Japan's Experience*, ed. by Ohkawa, Johnston and Kaneda.
22. *Abstract of Agricultural Development in Modern Japan εις Leading Issues in Economic Development*, ed. by G. Meier, 2nd ed., (Oxford: Oxford University Press, 1970), σελ. 445. Nakamura, σελ. 140.
23. Αυτόθι, σελ. 444.
24. *Ev έκτάριον = 2,4 acres.

25. Abstract of Agricultural Development in Modern Japan, in G. Meier, ed., *Leading Issues in Economic Development*, σελ. 444.
26. Αυτόθι, σελ. 446.
27. Clark W. Reynolds, *The Mexican Economy* (New Haven: Yale University Press, 1970), σελ. 138.
28. Συνεπήγοντο βιαίαν κατάληψιν γαιών παρά τῶν χωρικῶν.
29. Ἀφεώρων τὴν ἀνακατανομὴν τῆς γῆς βάσει κυβερνητικῶν διατάξεων ἀλλὰ μὴ ἔχουσιν δικαστικὴν ὑποστήριξιν.
30. Πρόκειται περὶ ἀγροτικῶν μεταρρυθμίσεων βασιζομένων εἰς τὴν δύναμιν τῆς κυβερνήσεως καὶ ἔχουσιν νομικὴν ὑπόστασιν καὶ ὑποστήριξιν.
31. Clark W. Reynolds, *The Mexican Economy*.
32. Αυτόθι, σελ. 139.
33. Αυτόθι, σελ. 141.
34. Αυτόθι, σελ. 143.
35. Αυτόθι, σελ. 159.
36. Benjamin Higgins, *Economic Development*. (New York: W.W. Norton & Co., 1968), σελ. 640.
37. Clark Reynolds, *The Mexican Economy*, σελ. 115.
38. Αυτόθι, σελ. 74.
39. Αυτόθι.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΙΒΛΙΑ

- Agarwala, A.N. and Singh, S.P., eds. *The Economics of Underdevelopment*. New York, 1963.
- Chambers, J.D. and Mingauy, G.E. *The Agricultural Revolution 1750 - 1880*. London: B. T. Batsford, Ltd., 1966.
- Clough, Shepard. *European Economic History*. 2nd ed. New York: McGraw-Hill Book Co., 1968.
- Deane, Phyllis and Cole, W.A. *British Economic Growth 1650 - 1815*. London: Methuen and Co., Ltd. 1967.
- Fite, G.C. and Reese, J.E. *An Economic History of the United States*. 2nd ed., Boston: Houghton Mifflin Co., 1965.
- Flores, Edmundo. *Land Reform and the Alliance for Progress*. Princeton University, Center for International Studies. Memorandum No. 26, May, 1963.

- Geertz, Clifford. *Agricultural Involution: The Process of Ecological Change in Indonesia*. Berkley: University of California Press, 1963.
- Gerschenkron, Alexander. *Economic Backwardness in Historical Perspective*. New York: 1965. Cambridge; Belknap Press of Harvard University Press, 1962.
- Higgins, Benjamin. *Economic Development*. New York: W. W. Norton, Inc., 1968.
- Hirschman, Albert. *The Strategy of Economic Development*. New Haven: Yale University Press, 1958.
- Jones, E. L. *Agriculture and Economic Growth in England 1650 - 1815*. London: Methuen and Co., Ltd. 1967.
- Kuznets, Simon. *Economic Growth and Structure*. New York: W. W. Norton, 1965.
- Lockwood, W. W., ed. *The State and Economic Enterprise in Japan*. Princeton, N. J.; Princeton University Press, 1965.
- Nakamura, James I. *Agricultural Production and the Economic Development of Japan 1873 - 1922*. Princeton, N. J.: Princeton, University Press, 1966.
- Nash, Gerald, ed. *Issues in American Economic History*. 2nd ed. Lexington, Mass.: D. C. Heath and Co., 1972.
- Nurkse Ragnar. *Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries*, Oxford: B. Blackwell, 1953.
- Reynolds, Clark. *The Mexican Economy*. New Haven: Yale University Press, 1970.
- Rostow, W. W. *The Stages of Economic Growth*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1971.
- Taylor, George, ed. *The Turner Thesis*. Boston: D. C. Heath and Co., 1956.
- Venezian, Edwardo, and Gamble, William. *The Agricultural Development of Mexico*. New York: Praeger Special Studies in International Economics and Development, 1968.
- Williamson, Harold, ed. *The Growth of the American Economy*. 2nd ed. New York: Prentice-Hall, Inc., 1951.

A P O P A

- Bronfenbrenner, Martin, «The Japanese Howdunit». *Trans-Action*. Vol. 6., No. 3 (January 1969).
- Eckaus, R. S. «Technological Change in the Less Developed Areas». *Development of the Emerging Countries*. Edited by E. Asher. Washington, D. C.: The Brookings Institution, 1962.
- Ellis, Howard S. «Accelerated Investment as a Force in Economic Development». *Quarterly Journal of Economics*, LXXII (November, 1958).
- Food and Agriculture Organization of the United Nations. «Agricultural Development of Modern Japan». *Leading Issues in Economic Development*. Edited by G. Meier, 2nd. ed. Oxford: Oxford University Press, 1970.
- Johnston, Bruce F. «The Japanese 'Model' of Agricultural Development: Its Relevance to Developing Nations». *Agriculture and Economic Growth: Japan's Experience*. Edited by K. Ohkawa, Bruce F. Johnston, and H. Kaneda, Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1970.

- and Mellor, John W. «The Role of Agriculture in Economic Development». *American Economic Review*, LI (September, 1961) pag. 566 - 93.
- and Cownie, John. «The Seed-Fertilizer Revolution and the Labor Force Absorption Problem». *American Economic Review*, LIX (September, 1969), pag. 569 - 82.
- Landes, D.S. «Japan and Europe: Contrasts in Industrialization». *The State and Economic Enterprise in Japan*. Edited by W. W. Lockwood. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1965.
- Ohkawa, Kazushi, «Phases of Agricultural Development and Economic Growth». *Agriculture and Economic Growth: Japan's Experience*. Edited by K. Ohkawa, Bruce F. Johnston, and H. Kaweda. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1970.
- and Rosovsky, Henry. «The Role of Agriculture in Modern Japanese Economic Development». *Economic Development and Cultural Change*. IX, Part 2 (October, 1960), pag. 43 - 67.
- Oshima, H.T. «Meiji Fiscal Policy and Agricultural Progress». *The State and Economic Enterprise in Japan*. Edited by W. W. Lockwood. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1965.
- Papanek, Gustav F. «Development Problems Relevant to Agriculture Tax Policy». *Papers and Proceedings of the Conference on Agricultural Taxation and Economic Development*. Cambridge: Harvard Law School, 1954.
- Patrick, Hugh T. «Lessons for Underdeveloped Countries from the Japanese Experience of Economic Development». *Indian Economic Journal*, IX (October, 1961), pag. 150 - 66.
- Ranis, Gustav. «The Financing of Japanese Economic Development». *Economic History Review*, XI. (April, 1959), pag. 440 - 54.
- Rosenstein - Rodan, P.N. «Industrialization of Eastern and Southeastern Europe». *The Economic Journal* LIII (June - September, 1943), pag. 202 - 11.
- Singer, Hans, «The Concept of Balanced Growth and Economic Development: Theory and Facts». University of Texas Conference on Economic Development, April, 1958.
- Warriner, Doreen, «Land Reform and Economic Development». *Agriculture in Economic Development*. Edited by Carl Eicher and Lawrence Witt, New York: MacGraw-Hill Book Co., 1964.